

Morální aspekty v díle J. Verne

Jemelka Petr

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na reflexi morálky v prozaické tvorbě francouzského spisovatele J. Verne. Vernovo dílo patří ke zlatému fondu moderní utopické literatury. Optimistický pohled na rozvoj vědeckého bádání a možnosti jeho technologických aplikací J. Verne zpracoval do beletristické podoby dobrodružného románu, který ovšem může sloužit i jako jistá esence dobově výrazné pozitivistické filosofie (typickým příkladem je Tajuplný ostrov). I proto je ve Vernových textech věnována relativně malá pozornost otázkám náboženství či politiky a také morální rovina je řešena vesměs poněkud schematicky (ostatně jak je v dobrodružné literatuře obvyklé). Příspěvek se proto zaměřuje na dva texty, které se poněkud tomuto hodnocení vymykají (Chancellor, Malý Dobráček). Zde nalezneme velmi pozoruhodné zdůraznění sféry morálky. V případě prvním je předmětem autorova zájmu lidské jednání ve vypjaté mezní situaci, v případě druhém pak jde o dickensovsky uchopený motiv sociální.

Klíčové slová: morálka, beletrie, filosofie, pozitivismus, etika

Úvod

Jules Verne patří dodnes k nejproslulejším francouzským spisovatelům. Jeho nesmírně rozsáhlé literární dílo zahrnuje mnoho žánrů (napsal komedie, operety i historický román). Do srdcí svých čtenářů se však Verne zapsal především jako autor literatury dobrodružné a vědeckofantastické. Bez nadsázky lze konstatovat, že právě tyto romány se staly jedním z inspirujících zdrojů pro rozvoj tvůrčího vědeckého, technického i uměleckého myšlení moderní doby. Verneovky ovlivnily pozitivně celé generace: „Psát o Vernovi a jeho díle znamená psát tak trochu o vlastním mládí. A nejen to: o mládí otců a dědů.“ (Janatka, 1959, s. 239)

Dnes zažíváme jistou vlnu renesance zájmu o Vernovo dílo, které je velmi intenzivně využíváno designovým formátem steampunku. Ten jde odvážně napříč žánry (literatura, film, ale i užité umění a v jeho rámci technický design). Steampunk je tak svéráznou revoltou proti převládajícímu masovému životnímu stylu. Zdánlivě paradoxně - nostalgií (viktoriánská epocha, ocenění řemeslné zručnosti, preraphaelitské estetické invence aj.) - přispívá k projekci budoucnosti (tzv. retrofuturismus) v nekonzumní podobě (VanderMeer, Boskovich, 2014).

Verne – prorok či realista?

V čem spočívá ona zvláštní síla a působivost Vernových příběhů? Proč jsou v jistém smyslu stále hodnotnou literaturou a alespoň některé jsou čtením nestárnoucím? V čem vlastně „verneovky“ předstihují i texty daleko novější?

Odpověď na tyto otázky můžeme spatřovat v několika stabilně přítomných aspektech klasických „verneovek.“ Tyto aspekty ve svém vyústění ovšem poněkud narušují typické jednoduché přiřazování J. Verne k autorům tzv. utopické literatury. Klasická „verneovka“ je vždy příběhem dobrodružným. Nejčastěji jde o robinzonádu či extrémně namáhavou cestu, nebo (což je právě to verneovsky nejtypičtější) příběh využívá motivů technických převratných vynálezů a i s jejich pomocí je budována zápleтка dobrodružství. Ony určující charakteristické aspekty Vernových příběhů můžeme formulovat právě v tomto základním rámcovém určení.

Hrdinové Vernových příběhů jsou v podstatě vždy typičtí představitelé své doby. Myslíme tím to, že Verne nikdy necítil potřebu vytvářet „superhrdinu“, vybaveného nadlidskými schopnostmi, tak jak se s tímto typem setkáváme v podstatné části následné produkce dobrodružné literatury (Superman, Batman, Spiderman, ale i Harry Potter). Vernův hrdina tedy není „mutant“, ale spíše člověk pevného charakteru a vůle.¹ Mnohdy je vybaven velmi solidním přírodovědným a technickým vzděláním či řemeslnou zdatností (Cyrus Smith a další z Tajuplného ostrova).² Celkově tedy vesměs „... neoplývají Vernovi hrdinové nadlidskými vlastnostmi, nedovedou nic, co by se nemohl s trochou píle naučit kdokoliv jiný. Kdybychom o to stáli, mohli bychom takřka okamžitě následovat příkladu libovolného vernovského hrdiny.“ (Neff, 1978, s. 183)

Dodejme ještě, že většinou jsou Vernovými hrdiny muži (ovšem nalezneme i pozoruhodné ženské postavy), někdy však spíše ještě chlupáci („patnáctiletý kapitán“ Dick Sand, postavy ze Dvou roků prázdnin³) či dokonce děti (Malý Dobráček).

Neméně zajímavé je i to, že představitelé „čisté“ (abstraktní) vědy těmito hrdiny nejsou. J. Verne je líčí jako osoby komicky potrhlé.⁴ Ani vynálezci často nedopadají dobře – jsou nebezpeční svými ambicemi, někdy přímo šílení (Schultze z Ocelového města, Orfanik z Tajemného hradu v Karpatech, Roch z Vynálezu zkázy).

Časové umístění Vernových příběhů není také (až na několik futuristicky a vesměs ne zcela vážně pojatých výjimek) věcí budoucnosti. Jde o soudobé příběhy, zasazené do běžných kulís životního stylu poslední třetiny 19. století.

Ani *místo děje* není jen dílem autorovy fantazie. Verne sice často zasazuje svoje příběhy do exotického prostředí, ale ani zde si nevymýšlí. Využívá geografické, etnologické, botanické, zoologické aj. znalosti na dobové (učebnicové) úrovni. Ostatně Francie byla koloniální mocností a s jistou mírou „exotiky“ tak byla v každodenním kontaktu.

Hned první úspěšný Vernův román byl africkým cestopisem (Pět neděl v balóně). Verne nepotřebuje zasadit příběh do fantastických vymyšlených krajin Marsu (jako je tomu např. u příběhů Johna Cartera od E. R. Burroughse), ale pohybuje se ve známém světě. I když vyšle hrdiny do vesmíru (Na kometě, Do Měsíce), jde o vesmír známý, astronomicky a fyzikálně popsaný a předvídatelný. Když hrdinové sestoupí do podzemí (Cesta do středu Země), jejich teoretickou výzbrojí je geologie i paleontologie na dobové úrovni znalostí. I když Verne zde jako inspiraci využil poněkud bláznivou hypotézu (Müller, Walica, 2018, s. 20-21) o podzemním světě,⁵ jinak se držel uznávané dobové vědecké roviny.

V každém případě právě tento rys lze považovat za geniální autorský tah, neboť známá realita umožňuje detailní práci a tím otevírá možnosti fantazii. Opačný trend sci-fi literatury pozdější (tedy využití zcela vymyšleného prostředí mimozemského či velká časová vzdálenost) často naráží na malé autorské schopnosti a trpí vlastně paradoxně nedostatkem fantazie. Na to ve své kritice upozornil již v roce 1953 M. Butor: „... onen úprk k planetám a epochám ce nejjvzdálenějším, který vypadá na první pohled jako výboj, maskuje ve skutečnosti neschopnost autorů ... Důsledkem toho je, že vědeckotechnická literatura, jejíž hlavní chloubou by měla být přesnost, zůstává vágní. ...Vědeckofantastická literatura si podřezávala větev, na které seděla, a zkazila tisíce nápadů.“ (Butor, 1969, s. 24-26)

Verne bývá často označován za věstce *futuristické techniky*. Ale opět dobové znalosti tvoří pevný rámec těchto motivů. Vynálezy ve „verneovkách“ vůbec nejčastěji slouží jako

¹ Z nich také pramení případné obdivuhodné schopnosti některých hrdinů (Matyáš Sandorf – hypnóza), které tedy nejsou schopnostmi nadpřirozenými, ale jsou zde interpretovány v mezích dobové vědy.

² Ostatně ani Doylův Sherlock Holmes není supermanem, ale spíše diletantem mnoha disciplín vědy. Je atleticky zdatný a obratný, současně se však potýká s několika podobami drogové závislosti a s psychickými problémy.

³ Drsnou alternativu námětu tohoto románu nabízí Goldingův Pán much.

⁴ Potrhlý učenec osvěžuje i některé příběhy K. Maye.

⁵ Po Vernovi se tento motiv objevuje i u Burroughse (Pellucidar), u Obručeva (Plutonie) či nejnověji v přímé vernovské návaznosti u O. Neffa (Pán Země).

dopravní prostředky (ponorka, letoun, automobil). Jsou konstruovány na známých a vysvětlitelných principech. Verne se důsledně vyhýbá technologické „mystice“ ve smyslu využití naprosto neznámých tajemných materiálů či zdrojů energie, o nichž pochopitelně soudobá věda nedokáže nic podotknout. Proto např. své hrdiny vyslal na Měsíc v dělové střele. I neznámá sloučenina (Tajemství Viléma Storitze) není ničím než chemickou směsí známých surovin (obdobně jako je tomu v Stevensonově příběhu Jekylla a Hyde).⁶

Samozřejmě v oné technologické rovině Vernových příběhů můžeme nalézat řadu chybných řešení, jejichž vyhledávání se věnuje celá řada autorů. Někdy jde o skutečné omyly (popis funkce potapěčského dýchacího přístroje), často však za nimi lze spatřovat trochu poťouchlý Vernův úsměv, neboť jde o jeho skryté žertíky (Neff, 1978, s. 137 an.). Ty mu však čtenář rád odpustí, když je dokáže odhalit. Ostatně jeden z našich raných Vernových životopisců Verna představil jako „... cestovatele, jenž necestoval, inženýra, jenž jediné cesty nevyměřil, vynálezce, jenž ničeho nevynalezl, - jedním slovem skromného člověka, jenž se stal světoznámým pouze usilovným a takřka nadlidským studiem pokroku vědeckého, jehož výsledky a budoucí vývoj předkládal lidstvu ve formě nejpřístupnější a velmi poutavé z tichého svého útulku amienského.“ (Žlábek, 1921, s. 7)

V každém případě nezapomínejme, že „...Verne nebyl technik, ale básník. Technika ho přitahovala jako plod lidského ducha, nikoli jako výsledek tvrdé a pramálo romantické práce ... Při podrobnějším studiu jeho románů nás dojíhá, jak nápadně se vyhýbá popisu výroby strojů.“ (Neff, 1978, s. 144) I přes časté poučné vsuvky tak Verne zřejmě bral i jistý ohled na požadavek čtivosti.

Celkově je tedy Verne – *fantasta* překvapivě střízlivý a realistický. Vždyť i Poeovu fantastickou prózu (Dobrodružství A. G. Pyma) dotvořil (Ledová sfinga) relativně reálným a o vědeckou hypotézu se opírajícím způsobem. Verne je tak především inspirován vědou své doby a tím (spolu s Poem a několika dalšími předchůdci) radikálně změnil literární tvorbu a imaginaci: „Je známo, jaké si dělal Jules Verne starosti s problémem pravděpodobnosti. Prostředek, jak učinit irreálné trvale věrohodným, našel v myšlence vědeckého pokroku a možnostech technického zdokonalování, jež věda nabízí. A právě tato úzkostlivá pozornost, toto neustálé úsilí podepřít svůj sen tvoří část jeho síly. Nezničí-li tato podpora sama to, co má podpírat, je to možná tím, že je 'reálná.' To znamená, že nejde nikterak o výrazový prostředek, který se připojuje navíc k nezávislé invenci. Naopak, vědecká hypotéza a vysvětlení jsou vlastními prostředky invence.“ (Butor, 1969, s. 161) A Vernův cíl? Pobavit? Poučit? Podle M. Butora by to bylo málo: „Jeho cílem je totiž shrnout veškeré geografické, geologické, fyzikální a astronomické znalosti shromážděné moderní vědou a podat tak novou přitažlivou formou, která je mu vlastní, dějiny vesmíru.“ (Butor, 1969, s. 161) A také obráceně, samo „... dílo Julese Verna je širším vesmírem, jež lze po celý život objevovat.“ (Müller, Walica, 2018, s. 11)

Ve Vernových textech obvykle nacházíme reflexi dobově aktuálního kontextu optimismu expandující technologické civilizace. Můžeme v tomto rysu proto spatřovat i svérázný odraz *pozitivismu* jako ideového zdroje vědotechnického pojetí pokroku. Věda a technika se v tomto přístupu staly lidskými nástroji, které se nezastaví před žádnou překážkou a úspěšně si dokáží poradit s jakoukoliv výzvou.

Velmi výmluvnou ilustrací této charakteristiky Vernova díla může být román Tajuplný ostrov. Vzděláním a zručností disponující skupina trosečníků na pustém (ale přírodními zdroji bohatém) ostrově postupně řeší i náročné technologické úkoly (stavba lodi, telegrafní

⁶ Této tradice se držel i náš J. M. Troska - slitina „platiridos“ prozrazuje názvem své složení, celá technologická říše kapitána Nema využívá jako zdroj statickou elektřinu aj. Obdobně je tomu např. i u F. Běhounka. O Neff se ve své Vernem inspirované trilogii tomuto zvyku poněkud zpronevěruje, když je zde líčeno využití naprosto nového a vědou nepopsaného energetického zdroje.

spojení), i když na počátku měli jen kousek železa ze psiho obojku a jedno obilné zrno.⁷ Dodejme v této souvislosti ještě, že M. Butor dospívá k závěru, že J. Verne na konci své spisovatelské dráhy tento svůj původní civilizační optimismus opustil a dospěl ke skeptickému názoru o nekonečnosti možností pokroku (Butor, 1969, s.188 an.). Rozchod s onou pozitivizující motivací M. Butor nachází v posmrtně vydané próze Věčný Adam (zařazena ve výboru kratších textů Včera a zítra z roku 1910). Tu ovšem je třeba poznamenat, že M. Butor svoji analýzu Vernova díla publikoval původně již v roce 1949. Dnešní Vernovi životopisci upozorňují na spornost autorství těchto textů; je možné, že zmíněná povídka Věčný Adam je dílem Vernova syna Michela, který pečoval o Vernovu literární pozůstalost a její vydávání.

Morálka a dobrodružství

Jak jsme již uvedli, hlavní těžiště Vernovy tvorby spočívá v žánru literatury dobrodružné. Verne se přitom nikdy nesmířil s přisuzovanou rolí autora literatury pro děti a mládež. Takovéto zařazování své tvorby chápal jako překážku pro dosažení plného uznání v literárním světě, po jakém toužil. Čelil tomuto stigma po svém. Jednak neobyčejnou pilí; k té ho ovšem částečně nutil i pevný autorský závazek vůči nakladateli. Také se samozřejmě snažil o koncipování děl ve skutečně románové kvalitě dle vzoru Dumasova a Hugova. K takovým dílům se řadí Matyáš Sandorf nebo Michal Strogov; můžeme si však povšimnout také pozoruhodné promyšlenosti vazeb mezi ději a postavami volné trilogie Děti kapitána Granta, Dvacet tisíc mil pod mořem a Tajuplný ostrov. Verne také vždy ve svých textech poskytoval čtenáři poučení z mnoha oblastí soudobé vědy a tedy i takto překračoval rámeček triviální dětské četby.

Jules Verne ve většině svých prací nabídl dobrý poutavý dobrodružný příběh, který současně v jistém smyslu nepůsobí příliš vykonstruovaným dojmem. Hrdinové jeho knih čelí nástrahám přírody, které mnohdy nabývají rozměru katastrof (bouře, záplavy, výbuch sopky). Dalším zdrojem napětí, komplikací a příkoří je aktivita vesměs povahově nekomplikovaných (popř. šílených) padouchů.

To také ovšem znamená, že v textech není věnováno příliš mnoho místa morálním nebo náboženským rozvahám (což bychom také mohli považovat za jeden z rysů pozitivizujícího přístupu). H. R. Lottman k tomu dodává, že jednotlivé (a řídké) zmínky o náboženství často vkládal dodatečně do Vernových textů jeho nakladatel P. J. Hetzel (Lottman, 1998, s. 135, 186). V této souvislosti ovšem můžeme také upozornit, že dnes existují i poměrně systematické pokusy zdůrazňovat právě náboženské aspekty Vernova díla, zdůvodňované např. snahou o nápravu dřívějších cenzurních zásahů. Takové úsilí ovšem zřejmě těžko výrazněji promění působivost a hodnocení Vernových děl. Myslíme tím to, že zřejmě Verne skutečně nelze interpretovat jako primárně katolického autora, jehož dílo bylo deformováno rozličnými vnějšími cenzurními zásahy. Nepochybně zajímavější by bylo prozkoumat spíše ony zmíněné aspekty, spojující Verne s osvícenskými a pozitivistickými pokusy o nové sekularizované humanistické náboženství.

Pokud jde o morálku, pak Vernovi kladní hrdinové jsou dobří v jednoznačném slova smyslu. Záporné postavy jednají záludně, zbožnost je oceněna jen jako rys pevného charakteru (slečna Herbeyová v Chancelloru). Základní schéma rozvržení povah a tedy i morálky postav zůstává víceméně zachováno v průběhu celého příběhu a jen výjimečně

⁷ Názor o pozitivizujícím kontextu Vernova díla se zdá podporovat i Butorova analýza uvedeného románu. Autor totiž upozorňuje na výrazný teologický rozměr díla, pojatý ovšem v antropologicky sekularizované formě. Božskou pozici zde zaujímá kapitán Nemo (Butor, 1969, s. 177 an.). Snad v tomto aspektu lze spatřovat podobu s osvícenecky inspirovanými pokusy o nové náboženství, jaké nalezneme i u Comta.

dojde k padouchovu vnitřnímu přerodu (Ayrton). A tak vlastně jen jediná postava je komplikovaná a morálně nejednoznačná – kapitán Nemo (ovšem částečně i Robur, zde je povaze věnováno ale daleko méně prostoru). Kapitán Nemo – je to pirát, partyzán osvobozovacího boje, psychicky labilní člověk nebo muž navýsost ušlechtilý? Všechny tyto rysy mohou Nema charakterizovat současně. Právě touto mnohoznačností je Vernův Nemo velmi lidský – i když se z lidského společenství dobrovolně vyčleňoval.

Dále je třeba upozornit, že svoji významnou roli v ději všech Vernových románů sehrává náhoda. Náhoda jako přírodní událost (viz výbuch sopky), pro *zázrak* zde místo není. Ani hrdinové Chancelloru nejsou zachráněni v důsledku horoucích modliteb, ale prostě se dostanou v poslední chvíli do příhodné konstelace přírodních podmínek a k tomu ještě další roli sehraje právě náhoda.

Souhrnně bychom tedy snad mohli konstatovat, že Vernovy romány ve svém morálně výchovném poslání nepřekračují schematický rámec běžné dobré dobrodružné četby (dobro vítězí, zlo je potrestáno). To však by nebylo zcela přesné tvrzení. Vernovy romány mají ještě jistý „bonus.“ Vždy nabízejí hutné a poučné informace (někdy ovšem až ke škodě samotného příběhu – viz Na kometě nebo Dobrodružství v jižní Africe). Vědecká výchova jako součást (či předpoklad) mravní výchovy je opět pozitivizujícím aspektem.

Přes všechnu Vernovu tvůrčí fantazii jsou jeho příběhy svým způsobem vždy reálné (což se např. o Foglarovi tvrdit nedá). Jde tedy o ono pozitivisticky inspirované pojetí pokroku i v podobě střízlivé morálky, která zde patří k samozřejmé výbavě člověka. „Jules Verne byl přesvědčen, že svoboda a technický pokrok půjdou ruku v ruce a že lidstvo bude stoupat k demokracii zvolna, ale jistě, za veselého houkání lokomotiv a svištění továrních transmisí.“ (Neff, 1978, s. 59)

Na tomto místě nyní nechceme nabídnout podrobnější celkové hodnocení morální dimenze Vernova díla. Spíše nám jde o upozornění na to, že je třeba věnovat pozornost zejména textům, které nelze jednoznačně zařadit do jednoduchého výkladového schématu, odpovídajícího typickému modelu dobrodružné literatury. Pokusme se proto krátce zhodnotit dva takové příběhy, které se vymykají právě tím, že v nich morální motiv sehrává velmi významnou roli. Na jejich výjimečnost ostatně upozorňují i autoři, kteří se systematicky zabývají Vernovým literárním odkazem.

Předmětem našeho zájmu bude jednak „nejdojemnější a nejsociálněji dílo Vernovo“ (Janatka, 1959, s. 161), „...ponor do patosu, Vernova pocta Charlesi Dickensovi“ (Lottmann, 1998, s. 274) – román Malý Dobráček. A na opačném pólu morálních dilemat stojící pronikavá sonda do jednání lidí v mezní existenční situaci – Chancellor. K této knize O. Neff uvádí: „Snad právě proto, že se tento román vymyká mravním šablonám doby, měli k němu nakladatelé i veřejnost nedůvěru, takže u nás vyšel naposled roku 1907.“ (Neff, 1978, s. 176-177) Dodejme, že od doby Neffova hodnocení byl u nás román vydán již dvakrát (1981, 1995).

Moralita pikareskního románu

Naši stručnou analýzu nejprve věnujeme knize Malý Dobráček z roku 1893. Tento poměrně rozsáhlý román je celkově především moralitou o tom, že s poctivostí a pílí může každý dosáhnout v životě štěstí. Příběh ubohého sirotka Verne napsal evidentně podle Dickensova vzoru, rozhodně se mu však nepodařilo dosáhnout Dickensovy čtivosti.

Hlavním hrdinou je onen Malý Dobráček (P'tit Bonhomme) – již tato přezdívka⁸ předurčuje charakteristiku postavy (a to zcela bez jakékoliv ironie). Vyprávění sleduje životní osudy irského sirotka, který za všech okolností zůstává poctivým a slušným. Na pozadí zcela soudobé reálně líčené krizové situace Irska (příběh končí roku 1887) dokáže hrdina najít svoje pevné místo v životě, vypracovat se z absolutní bídy do pozice relativně zámožného mladíka, který nakonec zachrání z bídy ty, kteří mu dříve pomohli.

Celý příběh je značně schematický, postavy nejsou rozpracovány do hlubších charakteristik, ale spíše jsou to určité typy (znuděný šlechtic a jeho zlomyslný rozmazlený syn, pouliční darebové, vlídná a laskavá stará žena, poctiví chudobní nájemci půdy, zlý a nelítostný vymahač nájmu). Celý text je v rámci Vernova díla výjimečný pro své jednoznačně sociální a morální zaměření (včetně kritiky poměrů v Irsku). Poselství románu lze vyjádřit větou „s poctivostí nejdál dojdeš.“ A ač jde o Irsko, náboženství zde roli nehraje.

Přes značnou banálnost a celkovou nudnost knihy, jejíž přečtení vyžaduje velkou trpělivost, si zde však povšimneme několika zajímavých aspektů.

Především je zřejmé, že sám Verne si byl vědom malé atraktivity rozvláchného textu. Ve srovnání s Dickensem (nebo s příběhy sirotků u V. Huga) proto činí velmi pozoruhodný krok – příběh silně redukuje v čase (poněkud na úkor reálnosti). Na počátku jsou osiřelému Malému Dobráčkovi tři roky a žije v neradostném otroctví u potulného loutkáře. Přes rozličné peripetie nakonec velmi mlád začne úspěšně podnikat a celý příběh šťastně končí, když je Malému Dobráčkovi šestnáct let. Zásadní nesobeckost není na překážku raketového startu úspěšného podnikání v nelítostných konkurenčních podmínkách.

Pro zajímavost se ještě zastavme u inspiračních zdrojů této knihy. Sirotci a sociálně znevýhodněné děti jsou častými hrdiny obdobných příběhů – Dickens, Hugo, ale také Sue, a Féval. I Verne ve více textech s tímto motivem pracuje (kuriozitou je pak samotné jméno šileného vynálezce v Tajemném hradu v Karpatech).

Konkrétněji k umístění děje do Irska mohl inspiračně přispět moderní pikareskní román Ch. Levera *Confessions of Con Cregan: the Irissh Gill Blas* (1849), i když jeho hrdina není tak úplně ctnostný. Tento román je spíše humorně pojatou zábavnou četbou o prohnaném chlapíkovi (který ovšem nesporně není darebák).⁹

A jako poněkud odvážnější hypotézu zde uvedme, že deset roků před Malým Dobráčkem vydal Carlo Collodi *Pinocchiova dobrodružství* (1883). Motiv cesty za štěstím a hledání identity (či dokonce úsilí o pozitivní změnu identity) je zde pozoruhodně vážným rozměrem dětské knihy. A postava zlého loutkáře je tu značně důležitá.

Zde poznamenejme, že by mohlo jít i o jistou Vernovu odplatu – právě loutkové divadlo totiž odmítlo v mládí Vernovu úplnou prvotinu – tragédii ve verších (Janatka, 1959, s. 37).

Verne ostatně často splácel dluhy – ať již reálné (za svého syna a to v astronomické výši), tak i dluhy symbolické. Vděk E. A. Poeovi tak např. vyjádřil literárněvědní studií (o jiných autorech nikdy nic obdobného nezpracoval) i svojí Ledovou sfingou, která nabízí pokračování a rozuzlení Poeova tajemného příběhu. Jistý morální dluh možná Verne splatil i v oné druhé práci, které zde chceme věnovat stručnou pozornost – v románu *Chancellor*.

Co je a co není člověku dovoleno

⁸ O původu titulní postavy není nic známo a ani na konci příběhu tomu není jinak. Tím se Vernův text odlišuje od častého motivu románů dobrých i brakových, kde často dochází k překvapivému odhalení pravé identity sirotka.

⁹ Moderní úpravu pro mládež nalezneme u nás v 70. letech v úpravě M. Švandrlíka (Lever, Švandrlík, 1972).

Román *Chancellor* je sevřeným příběhem ztroskotání lodi. Na tom by nebylo nic zvláštního, Verne nechává ve svých knihách různé lodi tonout¹⁰ velmi často: „Žádna pojišťovna by neměla pojistit vernovskou loď ... Je totiž jen nepatrná naděje, že loď se vrátí do přístavu.“ (Neff, 1978, s. 149) O. Neff tak napočítal ve „verneovkách“ minimálně 22 potopených lodí (Neff, 1978, s. 151). Tento autor také nabízí následující výstižnou stručnou obsahovou charakteristiku románu *Chancellor*. Jde o „... příběh zvolna hynoucí lodi a jejich cestujících. *Chancellor* se potápí pomalu, umírá jako na mučidlech a zároveň s jeho agónií se rozvíjí lidské drama, které vrcholí na voru opuštěném v oceánu, kde se v lidech otevírají netušené hlubiny podlosti i mravní síly, zatímco jsou trápeni hladem a smrtelnou žízní. Vernova studie hrůzy končí v okamžiku, kdy se nešťastníci odhodlají ke kanibalismu: za tuto hranici autor nejde mimo jiné i proto, že by mohl porušit tu precizní drobnokresbu situací a vztahů, kterou až do té chvíle vytvořil.“ (Neff, 1978, s. 158)

Jules Verne v této knize prokázal nespornou vysokou autorskou erudici. Vytvořil propracované psychologické charakteristiky postav tentokrát již ne plochých a schematických. Vyhrocená situace je výslednicí nešťastné souhry událostí i lidských motivů na různé morální úrovni. Verne zde dokázal velmi přesně reflektovat morální rozměr celé situace, která brutálně testuje lidské charaktery – včetně vnitřního vývoje. Tato kniha rozhodně není jednoduchou dobrodružnou četbou pro mládež, ale mistrovským dílem bez schematizující zátěže.

Pokud jde o inspirace, pak nepochybně jako každý Francouz od dětství Verne znal námořnickou písničku *Byla jedna loďka malá*. Tu není bez zajímavosti, že v polovině 19. století zažila tato písnička svoji populární žertovnou renesanci ve francouzských kabaretech. Na rozdíl od Vernova příběhu děj písně končí zázrakem, který způsobila panna Maria.¹¹ U Verna se zázrak nekoná (i když i to by šlo připustit vzhledem k neochvějně víře slečny Herbeyové), ale zapůsobí zde náhoda.

Za nepochybnou konkrétnější inspiraci pak můžeme považovat slavný obraz Theodora Géricaulta *Vor Medusy* (1819). Ten zobrazuje skutečnou událost – ztroskotání lodi *Medusa* v roce 1816. A tu se opět můžeme zmínit o jistém Vernově „splácení dluhů.“ Při tragédii lodi *Medusa* totiž sehrála v neblahém osudu trosčnicků roli neschopnost nerozhodného kapitána plavidla a také zbabělost posádky. Námořníci totiž nakonec zanechali pasažéry lodi na voru zcela bez prostředků k přežití. Následně na voru došlo k masakru. Verne má ve svém příběhu také neschopného a nerozhodného kapitána a podlé námořníky. Celý příběh Verne zakončuje tak, že nechá zahynout právě posádku a většina cestujících se nakonec zachrání. Právě z námořníků se totiž rekrutují v příběhu největší darebáci – Verne tak snad svérázně „pomstil“ oběti tragédie *Medusy*.

Závěr

Malý dobráček i *Chancellor* nepochybně tvoří pozoruhodnou součást rozsáhlého Vernova literárního díla. Jsou dokladem toho, že ve zpětném hodnocení se celek tvorby J. Verna vymyká zjednodušujícímu řazení do tzv. triviální literatury. Proti takové schematizaci svědčí jak tradičně uznávaná autorova erudice vědecká, technická a osvětová, tak i Vernova nepochybná schopnost reflektovat i komplikovanější podobu morální motivace lidských činů.

Proto můžeme věřit, že i pro dny příští bude nejzávažnějším Vernovým omylem jeho skeptický zahořklý názor, který formuloval v září roku 1896 v týdeníku *Journal d'Amiens*: „Ne, v tomto ohledu si nedělám žádné iluze. S těmito romány je to stejné jako se všemi ostatními knihami: buď je nikdo nečte, anebo na ně hned po přečtení zapomene.“ (Müller,

¹⁰ V jednom případě jde dokonce o ztroskotání simulované – Škola robinzonů.

¹¹ Česká trampská verze je drsnější, v ní nebohého plavčíka ostatní snědli s bílou omáčkou.

Walica, 2018, s. 458) Jak jsme již uvedli, Verne se po celý život potýkal s pocitem zneuznání a s nenaplněnými literárními ambicemi. A přece se mýlil. Byl a bude velkým spisovatelem, který pozitivně ovlivnil celé generace.

Poznámka na konec - Jules Verne a Slovensko?

Na konci našeho stručného výletu do „šrafovaného světa“¹² Vernových románů se ještě pro zajímavost zmíníme o jedné přežívající fámě, která se pojí s jeho jménem.

Verne sám některé z dezinformací žertem aktivně přikrmoval (např. historika o jeho polsko-židovském původu). Současně ovšem některé momenty jeho života¹³ zůstávají zahaleny tajemstvím, což nepochybně právem přísluší lidskému soukromí.

Jako jistou kuriozitu tu můžeme v této souvislosti ukázat historiku, která se týká údajného Vernova pobytu v Bratislavě. Stala se dokonce podnětem podnikatelských aktivit (kavárna a pivovar).

Podle této neustále recyklované historiky Verne v roce 1892 navštívil Uhry a pobýval i v Bratislavě. Zde se seznámil s mladým studentem teologie J. Maliariem,¹⁴ který mu díky znalosti francouzštiny dělal po jistou dobu průvodce po městě i okolí. Verne s ním navštívil Děvín a díky této inspiraci napsal román Tajemný hrad v Karpatech, který vyšel ještě v tomtéž roce.¹⁵

Tento příběh o Vernově údajné cestě do Uher se tvrdošíjně udržuje na internetu i v dalších médiích a koluje zde v několika variantách, jejichž jádro ovšem tvoří jen několik neustále se opakujících vět. O zdrojích informací se mlží (někdy jsou uvedeny blíže neurčené dobové bratislavské noviny). Celému příběhu má dodat zdání věrohodnosti stálé opakování. Nedávno tento příběh podpořil informací o Vernově cestě na Slovensko v rozhlasovém pořadu i český historik J. Martínek z Historického ústavu AV ČR (Sobotka, Matušková, 2018, s. 1).

Pokud jsme ovšem blíže seznámeni s životy obou protagonistů (Verna a Maliarika), můžeme začít o pravdivosti tohoto příběhu pochybovat. Např. lze položit otázku, co by vůbec dělal extrémní asketa Maliarik v restauraci či kavárně, kde se měl údajně poprvé se spisovatelem potkat? A shodl by se vůbec morálně s Vernem, který v pikantnějších verzích příběhu v Bratislavě vedl i notně prostopášný noční život?

Ovšem i z jiných značně věrohodných a vážných důvodů jsme vcelku oprávněni celou věc považovat za pouhou pozoruhodně životaschopnou smyšlenku. V uvedené době byl totiž J. Verne již značně nemocen, po atentátu obtížně pohyblivý a trpící bolestmi a nevolností.

¹² Toto označení používá O. Neff s odkazem na klasické původní ilustrace Vernových knih v podobě rytin (Neff, 1978, s. 149 an.). Z původních rytin vychází i vynikající filmové zpracování několika „verneovek“ od režiséra Karla Zemana, kombinující hrané a trikové záběry (Vynález zkázy, Ukradená vzducholod', Na kometě). I přes někdy volnější zacházení s původním příběhem (Na kometě) či jen jistou inspiraci pro filmový příběh nový (Ukradená vzducholod') jsou tyto filmy zpracováním nejvíce vystihujícím celkovou atmosféru Vernových románů. Tyto filmy patří ke klíčovým dílům steampunkové filmografie.

¹³ Neúplnost Vernova životopisu může poskytnout také prostor pro další rozvinutí literární fikce. Takto postupoval L. Souček v pozoruhodném díle naší klasické sci-fi Cesta slepých ptáků (1964).

¹⁴ Ján Maliarik je dodnes považován za jistou autoritu v ezoterických kruzích. Mj. byl autorem rozsáhlého utopického díla Celozemský univerzální stát.

¹⁵ Sluší se poznamenat, že poněkud hororově laděný příběh je inspirován opět technologicky – jde tu o využití audiovizuální techniky. Tentokrát ovšem Verne nebyl prorokem, ale spíše zaostal za reálným technickým vývojem (Neff, 1978, s. 131). Ani sám příběh není příliš poutavý. Parodicky pojaté filmové zpracování (1981) v režii Oldřicha Lipského je v mnoha ohledech daleko zábavnější. Velmi zajímavá analýza tohoto románu nabízí srovnání s jiným (a daleko méně známým) autorem – Villiersem de l'Isle-Adam, v jehož příběhu (Budoucí Eva, 1886) je v moderním významu použit termín *android* (Schuerewegen, 1990).

Životopisci se shodují na tom, že víceméně rezignoval na cestování (Janatka, 1959, s. 195, Lottman, 1998, s. 270). O to více se však zapojil do komunální politiky v Amiensu. Rozhodně v žádném z námi použitých Vernových životopisů našich i zahraničních není zmínka o cestě do Uher.

Konzultoval jsem tuto věc s naším nejerudovanějším odborníkem na život a dílo J. Verna O. Neffem a ten mi tyto pochybnosti potvrdil. V mailu mi napsal: „Jde o kauzu starou určitě přes třicet let - setkal jsem se s tím někdy v polovině osmdesátek. Ono je těžké dokázat, že někdo někde nebyl... nicméně je krajně nepravděpodobné, že Verne se svým zdravotním stavem by byl v roce 1892 ochoten a schopen podniknout takovou namáhavou cestu - a hlavně, on nikdy nesbíral materiál na místě, všechno měl z cestopisů a časopisů, on čerpal z veřejné knihovny v Amiens, kam denně docházel.“

Navíc H. Lottman uvádí, že na Tajemném hradu v Karpatech Verne pracoval po dobu šesti let a kniha byla hotova byla již v roce 1889 (Lottman, 1998, s. 272). Podle kritizovaného příběhu měl přitom celý text zvládnout napsat zhruba za 3 měsíce.

Nakonec zbývá ještě dodat, že v mailové korespondenci J. Martínek přiznal, že informaci o Vernově pobytu na Slovensku bez ověření převzal z blíže nespecifikované literatury.

I když je metodologicky problematické prokázat, že někdo někde nebyl, máme tedy – zdá se – dostatek argumentů pro to, abychom tuto historku odkázali do oblasti fám a smyšlenek, které Verne provázely po celý život (Janatka, 1959, s. 11-16). Jinou otázkou je, zda Verne nevepsal do zmíněné knihy jisté tragické tajemství svého života (Lottman, 1998, s. 118-119, 211). Ovšem v tom případě by bylo vhodné respektovat spisovatelovo přání a po tomto tajemství dále nepátrat.

Literatura

- BUTOR, M.: *Repertoár*. Praha: Odeon, 1969. 405 s.
- JANATKA, J. M.: *Neznámý Jules Verne*. Praha: Mladá fronta, 1959. 250 s.
- LEVER, Ch., ŠVANDRLÍK, M.: *Kluk z irských močálů*. In: Knihovnička časopisu ABC mladých techniků a přírodovědců, 1972.
- LOTTMAN, H. R.: *Jules Verne*. Praha: BRÁNA, 1998. 336 s. ISBN 80-7243-012-2.
- MÜLLER, O., WALICA, R. (eds.): *Podivuhodný svět Zdeňka Buriana. Ilustrační tvorba k dílu Julese Verna*. Praha: Plus, 2018. 472 s. ISBN 978-80259-0924-9.
- NEFF, O.: *Podivuhodný svět Julese Verna*. Praha: Mladá fronta 1978. 224 s.
- SCHUEREWEGEN, F.: „Télétechné“ *fin de siècle: Villiers de l'Isle-Adam et Jules Verne*. In: *Romantisme*, 1990, n°69, s. 79-88.
- SOBOTKA, P. MATUŠKOVÁ, L.: *Vernův hrad v Karpatech: pohádky nebo fyzika?* Meteor, 14. 7. 2018. Dostupné z: <https://dvojka.rozhlas.cz/vernuv-hrad-v-karpatech-pohadky-nebo-fyzika-7572812>.
- VANDERMEER, J., BOSKOVICH, D.: *The Steampunk User's Manual: An Illustrated Practical and Whimsical Guide to Creating Retro-futurist Dreams*. New York: ABRAMS 2014. 256 s. ISBN 978-4197-0898-5.
- VERNE, J.: *Chancellor*. Brno: NÁVRAT, 1995. 180 s. ISBN 80-7174-841-2.
- VERNE, J.: *Malý Dobráček*. Brno: NÁVRAT, 1996. 434 s. ISBN 80-7174-494-8.
- ŽLÁBEK, V.: *Fantasie – skutečnost. Jules Verne, jeho život a dílo*. Dvůr Králové n. L.: Nakladatelství F. Trohoř, 1921, 92 s.

Moral Aspects in the work of J. Verne

Abstract

The paper will focus on the reflection of morality in the prose work of French writer J. Verne. Verne's work belongs to the golden collection of modern utopian literature. The optimistic view of the development of scientific research and the possibilities of his technological applications, J. Verne elaborated into a fictional form of an adventurous novel which, of course, can also serve as a certain essence of the pronounced positivistic philosophy (a typical example being the Mysterious Island). That is why relatively little attention is devoted to the issues of religion or politics in Verne's texts, and the moral plane is generally somewhat schematic (as is usual in adventure literature). The paper will therefore focus on two texts which are somewhat out of the question (Chancellor, P'tit Bonhomme). Here we find a very remarkable focus on the sphere of morality. In the first case, the subject of the author's interest is human action in a tense marginal situation, in the latter case it is a Dickensian social grasp.

Key words: morality, fiction, philosophy, positivism, ethics

Kontakt: prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

PdF MU Brno

Poříčí 31, 634 00 Brno, ČR

E-mail: 1178@mail.muni.cz